

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

This full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/14526>

Please be advised that this information was generated on 2014-11-11 and may be subject to change.

Pieter Muysken J.W. de Vries

EEN SOCIOLINGUISTISCHE KIJK OP HET TAAALGEBRUIK VAN BUITENLANDSE ARBEIDERS 8

Sociolinguïstiek is de tak van de taalwetenschap die de studie van taal en taalgedrag in hun sociale context als object heeft. Tot de taak van de sociolinguïstiek behoort de individuele verschillen of groepsverschillen in het taalgebruik te bestuderen in samenhang met, en zo mogelijk te verklaren uit buitentalige factoren van situationele en sociale aard.

De studie van het taalgebruik van buitenlandse arbeiders en hun kinderen heeft allerlei sociolinguïstische aspecten. In dit artikel beperken we ons tot drieërlei onderzoek. In de eerste plaats schenken we aandacht aan het onderzoek dat de verschillende graden van taalvaardigheid van buitenlandse arbeiders probeert te verklaren uit buitentalige, sociale factoren. Dit onderzoek is gestimuleerd door een onderzoeksproject van de universiteit van Heidelberg; we concentreren ons in hoofdzaak op dit project.

In de tweede plaats wordt ingegaan op de vraag of zich in de West-europese landen een soort pidgin – een eenvoudige hulptaal die in zeer beperkte communicatiebehoeften voorziet van sprekers die elkaars taal niet verstaan – ontwikkelt. Van zo'n pidgin, bijvoorbeeld Pidgin-Duits of Pidgin-Nederlands, zouden de buitenlandse arbeiders zich bedienen in hun contacten met Europeanen, maar ook in hun contacten met buitenlandse arbeiders die een andere moedertaal spreken.

Het derde type onderzoek dat wordt besproken, is nog maar nauwelijks op gang gekomen: de analyse van de functies van de verschillende talen waarvan de buitenlandse arbeiders zich bedienen, de domeinen waarin die talen gebruikt worden en de studie van verbale interactie in concrete taalgebruikssituaties.

Sociale factoren en taalvaardigheid 1

De bestudering van het taalgebruik van buitenlandse arbeiders wordt tot nu toe voornamelijk gekenmerkt door een oriëntering op de Europese taal die de buitenlander zich met meer of minder resultaat

eigen maakt. Men tracht de verschillende niveaus van taalvaardigheid zo precies mogelijk te beschrijven, en vervolgens in verband te brengen met en te verklaren uit factoren buiten de taal als werkomstandigheden, huisvesting, opleiding en leeftijd. Deze oriëntatie sluit aan bij de correlationele sociolinguïstiek zoals die in de Verenigde Staten werd ontwikkeld door Labov en anderen (zie ondermeer Labov 1972).

Het eerste belangrijke onderzoek naar het taalgebruik van buitenlandse arbeiders, het *Heidelberger Forschungsprojekt Pidgin-Deutsch*, dat liep van 1974 tot 1978, had naast de linguïstische doelstelling van het beschrijven van de verschillende niveaus van taalvaardigheid (zie Klein & Dittmar 1979) twee andere doelstellingen: het onderzoek moest een bijdrage leveren aan het socialisatieproces van buitenlandse arbeiders en het onderzoek moest bruikbare aanwijzingen leveren voor de samenstelling van taalcursussen. Voordat met de therapie begonnen kon worden – de buitenlander tot een hogere beheersingsgraad van de Europese taal brengen en daardoor het socialisatieproces bevorderen –, moest de diagnose worden vastgesteld: welke stadia kenmerken het proces van taalverwerving en welke specifieke taalkundige elementen worden in elk stadium geleerd?

Het Heidelbergproject richt zich op het Duits van Italianen en Spanjaarden. Het materiaal is verzameld in een aantal interviews, aangevuld met participerende observatie in fabrieken, cafés en ontmoetingscentra, en een bureau van de sociale dienst. De linguïstische doelstellingen van het onderzoek zijn inzicht te krijgen in het proces van de niet door onderwijs geleide tweede-taalverwerving, te komen tot een beschrijving van de verschillende niveaus van taalbeheersing met behulp van een grammatica die beschikt over variabele regels en een beschrijving te geven van het communicatieve gedrag. Over de resultaten van het onderzoek naar het communicatieve gedrag is nog weinig bekend: in *Heidelberger Forschungsprojekt 'Pidgin-Deutsch'* (1975) staan wat observaties over verbale en non-verbale communicatie in verschillende situaties. De gepubliceerde resultaten van het project betreffen voornamelijk de niveaus van taalbeheersing, aangevuld met een opsomming van buitentalige factoren die de verschillende niveaus zouden kunnen verklaren.

In de taalontlokkingsgesprekken worden thema's aan de orde gesteld die door de onderzoekers bij de voorbereiding intuïtief als belangrijk werden beoordeeld: de plaats van herkomst en de sociale situatie in het moederland, de reden van migratie en de wijze waarop de migratie is voorbereid en verlopen, de werkomstandigheden en de mogelijkheden tot communicatie op het werk, de woonomstandigheden met of zonder familie, de vrije-tijdsbesteding, de gezondheidszorg en

sociale begeleiding, en de vooruitzichten op terugkeer naar het moederland. Op grond van vergelijking van de gesprekken zijn als buitentalige factoren die mogelijk van belang konden zijn, gedestilleerd: sexe, herkomst, verblijfsduur, leeftijd bij migratie, opleidingsniveau, burgerlijke staat, beroep in het moederland, beroep na migratie, contact op het werk, woonomstandigheden, verblijfplaats van het gezin, contacten in de vrije tijd en verblijfsvooruitzichten. Op deze factoren komen we terug.

Op basis van het materiaal dat door middel van de gesprekken is verkregen, wordt een syntactische analyse gegeven van de vele variëteiten binnen dit Duits. Bij de syntactische analyse wordt gebruik gemaakt van variabele regels. Zo'n regel is bijvoorbeeld:

$$P \rightarrow \left\{ \begin{array}{l} VG \\ PZVG \end{array} \right\}$$

Het symbool P verwijst naar Predicaat, een gezegde in ruime zin. Dit symbool P kan herschreven worden als òf VG òf PZVG, één van beide, wat uitgedrukt wordt door de accolade. Het symbool VG duidt een Verbale Groep aan, een groep met een werkwoord. Het symbool PZVG duidt een Predicaat Zonder Verbale Groep aan, een gezegde zonder werkwoord als *ik ziek*. De buitenlander die het eerste alternatief hanteert, zal zeggen: *ik ben ziek*. Het regelblok valt uiteen in twee regels. Op basis van het materiaal kan aan deze twee realiseringmogelijkheden een waarschijnlijkheidswaarde toegekend worden. Een spreker realiseert bijvoorbeeld het gezegde P in 20 procent van de getelde gevallen als VG (*ik ben ziek*) en in 80 procent van de gevallen als PZVG (*ik ziek*). Een andere spreker realiseert in 90 procent van de gevallen gezegdes met een werkwoord (*ik ga naar huis*) en in 10 procent van de gevallen een gezegde zonder werkwoord (*ik naar huis*). De laatste spreker beheerst het Nederlands beter dan de eerste.

We hebben een zeer eenvoudig voorbeeld gegeven van een variabele regel, een regel die op verschillende wijze toegepast kan worden, in dit geval een in twee regels uiteenvallend regelblok. Het Heidelbergproject werkt in totaal met vijftien van zulke regelblokken. Binnen zo'n regelblok worden voor iedere spreker de waarschijnlijkheidswaarden van de afzonderlijke regels bepaald. Deze waarden geven aan waar een spreker zich bevindt op de schaal die loopt van een sterk gereduceerd Duits tot de variëteit die de norm van de Duitse taalgemeenschap benadert. Tenslotte worden de sprekers op basis van het beheersingsniveau van de syntactische regels ingedeeld in vier groepen.

Niet alle buitentalige factoren bleken van belang te zijn bij het ver-

klaren van de verschillen in taalvaardigheid van de buitenlanders. In aflopende graad bleken voornamelijk *contact met Duitsers in de vrije tijd, leeftijd op het moment van migratie* en *contact met Duitsers op de werkplek* het taalbeheersingsniveau te bepalen. De beroepsopleiding in het land van herkomst, het aantal jaren dat onderwijs gevolgd is en de verblijfsduur in Duitsland bleken van minder belang. Samenvattend kan men zeggen, dat een buitenlander die voor z'n twintigste naar Duitsland is getrokken, samen leeft met een Duitser en op het werk ook veel met Duitsers omgaat, de beste kans heeft redelijk of goed Duits te leren spreken en verstaan.

De verblijfsduur is in zoverre belangrijk, dat de periode van twee jaar een invloedrijke rol speelt: in de eerste jaren van het verblijf in Europa stijgt het beheersingsniveau voortdurend, maar bij een langere verblijfsduur zijn er nauwelijks vorderingen meer te constateren. Dit stabiliseren van het niveau van taalverwerving wordt *fossilisatie* genoemd (zie het artikel van WTBW 'De houding van buitenlandse arbeiders tegen het Nederlands' in deze bundel).

Bij dit Heidelbergse onderzoek — een onderzoek dat exemplarisch is voor veel ander onderzoek — zijn enkele kanttekeningen te maken. Het onderzoek is gebaseerd op het Duitse taalgebruik van Italianen en Spanjaarden. Interferentieverschijnselen uit het Italiaans of het Spaans op het gebied van de syntaxis komen niet of nauwelijks voor. Er moet geconstateerd worden, dat het materiaal beperkt is: het Italiaans en het Spaans behoren met het Duits tot dezelfde Indo-Europese taalfamilie, en verder zijn de culturele en godsdienstige verschillen tussen Spanjaarden of Italianen en Duitsers niet zo groot als die tussen moslim arbeiders uit Marokko of Turkije en Duitsers. Het is daarom van belang de conclusies van het Heidelbergse onderzoek, zowel in linguïstisch als in sociaal opzicht, niet te veralgemenen voor alle groepen buitenlandse arbeiders. In Nederlands onderzoek, zoals dat ook in artikelen in deze bundel staat beschreven, gaat het meestal om Marokkanen en Turken, met heel eigen linguïstische en sociale problemen.

De sociale gegevens zijn verkregen uit gesprekken met informanten. Deze gegevens zijn niet altijd gecontroleerd. Een aanzienlijk aantal buitenlandse arbeiders verblijft in Europa illegaal. Bij de verstrekking van gegevens over verblijfsduur, over de leeftijd bij migratie, over woonomstandigheden, over de sociale begeleiding, over de houding tegenover Europa, Europeanen en een Europese taal, en over de vooruitzichten omtrent verblijfsduur zullen informanten erg voorzichtig zijn, waardoor de betrouwbaarheid van de gegevens niet evident is. Het taalbeheersingsniveau wordt vastgesteld aan de hand van de beheersing van een beperkt aantal syntactische regels, op grond waarvan

de zogenaamde syntactische index wordt toegekend. Nogmaals het gehanteerde voorbeeld. De buitenlander die *ik ziek* zegt in plaats van *ik ben ziek* of *ik zijn ziek* heeft nog niet geleerd het koppelwerkwoord te gebruiken. Wie *ik zijn ziek* zegt, heeft nog niet geleerd de juiste vorm van het koppelwerkwoord te hanteren. De buitenlander die soms *ik ziek* en soms *ik ben ziek* zegt, heeft de regel die het gebruik van koppelwerkwoorden bevat, nog niet in alle gevallen op de juiste wijze leren hanteren. De eerste beheerst het Nederlands minder goed dan de laatste, maar ook deze beheerst het Nederlands nog niet op optimale wijze. Geeft de beheersing van deze regel – of andere syntactische regels – een juiste weerspiegeling van de beheersing van de totale Nederlandse syntaxis? Geeft de beheersing van de Nederlandse syntaxis een juiste weerspiegeling van de beheersing van de Nederlandse taal? De eerste vraag is een taalkundige vraag in engere zin en behoeft ons daarom hier niet bezig te houden.

De tweede vraag wel. Niet iedere taalkundige is van oordeel, dat de betrekkelijk formele onderscheidingen die er in het Heidelberg project gemaakt worden tussen de verschillende taalvaardigheidsniveaus zoals aanwezigheid van het koppelwerkwoord of aanwezigheid van het persoonlijke voornaamwoord als onderwerp ook werkelijk centraal staan in de beheersing van een taal. Er zijn Nederlanders die zich zeer begrijpelijk uitdrukken, terwijl er aan hun hantering van syntactische regels veel mankeert; anderen spreken grammaticaal correct, maar zijn nauwelijks te volgen. Zonder te beweren dat de juiste hantering van syntactische regels niets te maken heeft met taalbeheersing, kan men op goede gronden aannemen, dat een bepaald taalbeheersingsniveau van meer factoren afhankelijk is dan van syntactische. Tot die factoren behoort zeker begrijpelijkheid, die weer afhankelijk is van verstaanbaarheid, een correcte uitspraak, een zekere mate van vloeiendheid in het spreken, een juiste hantering van de zinsmelodie (zie Van Heuven, Kruyt en De Vries, in voorb.), en de buitentalige kennis die spreker en hoorder met elkaar gemeen hebben. Tot die factoren behoren ook de omvang van de woordenschat, de mate waarin communicatieve vaardigheden eigen zijn gemaakt en een correcte hantering van conventionele para-linguale middelen als mimiek en handgebaar.

Een andere moeilijkheid van het Heidelbergse project is, dat het niet erg duidelijk is wat er op grond van de waarschijnlijkheidsgrammatica kan worden geconcludeerd. In de eerdere publikaties van het project worden de sprekers in vier groepen onderverdeeld: een groep beginners, een groep gevorderden en twee tussenliggende groepen. Maar in feite is die indeling willekeurig. Daarom worden in nieuwere publikaties van het project de sprekers, en de variabele regels, ‘implicatio-

neel' geordend (Dittmar 1978). Een voorbeeld. Omdat bijwoordelijke ondergeschikte zinnen eerder geleerd worden dan zinscomplementen (*dat*-zinnen als subject of object) en de laatste weer eerder dan bijvoeglijke bijzinnen, kunnen we een tabel opstellen (zie Tabel 1) waarin de sprekers, van slecht sprekend tot goed sprekend, op de verticale as staan en de drie soorten bijzinnen op de horizontale as. Zo krijgt men voor bijzinnen vier groepen sprekers: buitenlanders die ondergeschikte zinnen helemaal niet gebruiken, sprekers die alleen bijwoordelijke bijzinnen hanteren, sprekers die gebruik maken van bijwoordelijke bijzinnen en zinscomplementen, en sprekers die alle drie soorten bijzinnen beheersen. Maar sprekers die alleen bijvoeglijke bijzinnen hanteren – dus geen bijwoordelijke – komen niet voor.

Tabel 1: De implicatieve ordening van groepen sprekers naar hun beheersing van drie soorten ondergeschikte zinnen.

	bijwoordelijke bijzinnen	zinscomplementen	bijvoeglijke bijzinnen
groep 1	–	–	–
groep 2	+	–	–
groep 3	+	+	–
groep 4	+	+	+

Een laatste kanttekening. De persoonlijke en sociale gegevens van de informanten worden in verband gebracht met de verschillende niveaus van taalbeheersing, een sociolinguïstische werkwijze: variabele aspecten in het taalgebruik worden gecorreleerd met buitentalige factoren. De correlatie met afzonderlijke factoren van buitentalige aard is hoogstwaarschijnlijk niet de geëigende wijze om tot verklaringen te komen. Taalgebruik is immers gebed in een zeer complex samengesteld geheel van sociale verhoudingen. Het inzicht in dit complexe geheel vordert niet snel genoeg om nu al over te kunnen gaan tot ontbinding in factoren. Zelfs als een correlatie met voldoende statistische waarschijnlijkheid gevonden wordt, dient men uiterst voorzichtig te zijn met een interpretatie ervan. De opgespoorde factor kan altijd afhankelijk zijn van een andere, een diepere waar men nog geen weet van heeft. Zo lijkt het aannemelijk, dat de beslissende factor die het taalverwervingsproces van buitenlandse arbeiders bepaalt, de frequentie van een bepaald soort interactie met Duitsers of Nederlanders is. Het is alleen onmogelijk om die factor in een vraaggesprek,

hoe uitvoerig, informeel en diepgaand ook, op een nauwkeurige en betrouwbare manier te bepalen. Daarom wordt die interactiefactor opgesplitst in een aantal wel onderzoekbare factoren, zoals contacten op het werk en in de vrije tijd.

Ontwikkelt zich een pidgin? 2

Clyne (1968), de eerste die aandacht heeft geschonken aan het taalgebruik van buitenlandse arbeiders in West-Duitsland, constateert dat zich een *Pidgin-Duits* ontwikkelt in het verkeer tussen buitenlandse arbeiders met een verschillende nationaliteit, en tussen deze arbeiders en hun Duitse superieuren en collega's in de werksituatie. De Heidelbergse onderzoekers noemen het taalgebruik van de buitenlandse arbeiders ook *Pidgin-Duits*, een verzameling van variëteiten van het Duits met gemeenschappelijke linguïstische en sociale kenmerken. In de laatste tien jaar heeft de bestudering van pidgins en creooltalen vooral in het buitenland een grote bloei laten zien. Tot de belangrijke vragen die gesteld worden, behoren: onder welke omstandigheden kan een pidgin ontstaan, en welke processen kenmerken de ontwikkeling van een pidgin? Als we in het geval van het taalgebruik van buitenlandse arbeiders te maken zouden hebben met een pidgin, zou de studie daarvan nieuw licht kunnen werpen op het ontstaan van de ontwikkeling van pidgins. Maatschappelijk zou de studie ervan zeker ook van belang zijn: het ontstaan van een relatief onafhankelijk *Gastarbeiderduits* of *Gastarbeidernederlands* zou negatieve sociale consequenties hebben voor de buitenlandse arbeiders zelf en bijdragen tot hun isolatie.

Een pidgin is een marginale taal die beperkte communicatiebehoeften vervult van mensen die elkaars taal niet spreken maar toch moeten communiceren. Een pidgin is een hulptaal: het is het resultaat van een marginaal contact, bijvoorbeeld voor beperkte handelsdoel-einden. Zo gauw als dit marginale contact ophoudt, sterft het pidgin uit. Zo'n hulptaal kan ook wijder van gebruik zijn, dus in meerdere situaties gebruikt worden. Zulke pidgins zijn ontstaan in de periode van de slavenhandel; deze pidgins hebben zich ontwikkeld tot het communicatiemiddel bij uitstek in de meertalige gemeenschappen van zwarte slaven.

Een pidgin moet worden onderscheiden van een creooltaal. Een creooltaal ontstaat als een pidgin om de een of andere reden steeds meer functies gaat verrichten binnen een taalgemeenschap, d.w.z. een proces van functionele expansie doormaakt, en uiteindelijk de moe-

dertaal wordt van die taalgemeenschap. Zo zijn op de plantages de zwarte slaven het pidgin steeds meer in allerlei situaties gaan gebruiken; hun kinderen werden zelfs in het pidgin opgevoed.

In de vakliteratuur worden de volgende taalkundige kenmerken van pidgins genoemd:

Het klanksysteem van een pidgin wordt gekenmerkt door sterke interferentie vanuit de moedertaal.

De morfologie en de syntaxis worden gekenmerkt door:

- het ontbreken van lidwoorden en andere specificerende woorden;
- het ontbreken van koppelwerkwoorden en hulpwerkwoorden van tijd;
- het verwaarlozen of onsystematisch hanteren van de werkwoordsvervoeging (tijd, persoon, getal), waarbij meestal de infinitievorm van het werkwoord wordt gebruikt in alle gevallen;
- het ontbreken van verbuiging van naamwoorden;
- het hanteren van een beperkt aantal voornaamwoorden en aanwijzende woorden in het algemeen;
- het bijna ontbreken van voorzetsels;
- een vaste woordvolgorde, waarbij vooropplaatsingen bijvoorbeeld niet zijn toegestaan.

Pidgins worden verder gekarakteriseerd door een zeer beperkte woordenschat, gebruik van zeer veel gebaren bij de communicatie en afhankelijkheid van de onmiddellijke context bij de interpretatie van een pidgin-uiting. Al deze talige kenmerken komen voor in het taalgebruik van buitenlandse arbeiders. De dominerende taal, Duits of Nederlands, levert het overgrote deel van de beperkte woordenschat. De sociale situatie waarin een pidgin wordt gebruikt, wordt veelal bepaald door een relatie van ongelijkheid: een groep domineert een andere groep. Ook deze buitentalige factor geldt voor de situatie waarin de buitenlandse arbeiders zich in Europa bevinden.

Er zijn echter buitentalige factoren die doen vermoeden, dat zich geen pidgin aan het ontwikkelen is. Meisel (1975) heeft op deze factoren in een helder artikel gewezen. Tussen de dominerende en de gedomineerde groep mag niet een te nauw contact zijn, zoals het geval was op de plantages in de Nieuwe Wereld. Als er wel een nauw contact bestaat, is er immers slechts sprake van een normale tweedetaalverwervingssituatie, vergelijkbaar met die van immigranten. Nu is er in veel gevallen meer contact dan bijvoorbeeld op de tropische plantages, ook buiten de werkkring om. Verder wordt in sommige gezinnen met schoolgaande kinderen die op school Nederlands of Duits leren, steeds meer de Europese taal gebruikt. Alleen in situaties van extreme sociale isolatie, zoals ghetto-vorming zou een pidgin een ze-

kere stabiliteit en permanentie kunnen krijgen. Een andere belangrijke voorwaarde voor het ontstaan van een pidgin is dat het gebruikt wordt bij contacten tussen verschillende gedomineerde etnische groepen (bijvoorbeeld Turken en Marokkanen) onderling. Bij contacten tussen Europeanen en buitenlandse arbeiders gaat de standaardversie van de Europese taal na enige tijd overheersen. Pas als het gebroken Nederlands of Duits ook bij de contacten binnen de gemeenschap van buitenlandse arbeiders een bepaalde rol speelt, kan het zich dermate stabiliseren dat een pidgin zou kunnen ontstaan. Anders is er veeleer sprake van het blijven steken van individuen op een bepaald niveau in het proces van tweede-taalverwerving (zie het artikel van WTBW 'De houding van buitenlandse arbeiders tegenover het Nederlands' in deze bundel).

Functionele en interactionele benaderingen 3

Het tot nu toe geschetste onderzoek is voornamelijk georiënteerd op de Europese taal die de buitenlandse arbeider gebruikt en op de sociale factoren die dit taalgebruik bepalen. De analyse van de functies van de talen waarvan men zich bedient en de studie van verbale interacties krijgen nu onze aandacht. We zullen hierbij de problematiek van het behoud van de eigen talen, of het geleidelijk verval en uiteindelijk verlies ervan, slechts kort aan de orde stellen, vooral omdat hierover nog geen onderzoek is verricht, behalve door Stölting. Stölting (1975) observeerde gedurende lange tijd in een gezin het proces van taalafbraak enerzijds en dat van tweede-taalverwerving anderzijds. De vader spreekt bij voorkeur Servokroatisch. De moeder is onzeker in het gebruik van haar moedertaal, beheerst het Duits zeer gebrekkig, maar voedt de kinderen, zo veel als het haar mogelijk is, Duitstalig op. Bij de kinderen is de verwerving van de moedertaal en van het Duits gestoord verlopen; de zoon lijdt zelfs aan spraakstoornissen in beide talen.

Andere aanzetten tot functioneel en interactioneel georiënteerde onderzoeken vindt men in Barkowski e.a. (1978) en Kühlwein & Radder (1979): aandacht voor de functie van de moedertalen van de buitenlandse arbeiders, een bezinning op de domeinen waarin de verschillende talen worden gebruikt, aandacht voor de geheel eigen problematiek van de in Europa geboren generatie, bestudering van het taalaanbod en de taalvraag, en het onderzoek naar code-switching, het overschakelen van de ene taal op de andere. Deze onderwerpen kunnen slechts met moeite van elkaar geïsoleerd onderzocht worden;

om de problemen te verduidelijken, stellen we ze afzonderlijk aan de orde.

Voorbeelden van wat onder *domeinen* wordt verstaan, zijn het gezin, de vriendenkring, de werksituatie, de plaats waar de godsdienst institutioneel wordt beleefd en openbare instellingen. Het gebruik van een bepaalde taal of van een bepaalde taalvariëteit kan beperkt zijn tot een bepaald domein, zodat er sprake is van een kerktaal, een schooltaal en een gezinstaal.

Tabel 2: Domeinen van het gebruik van het Nederlands, het Marokkaans (Arabisch dialect, Berber dialect), en het Arabisch van een Marokkaans gezin in Nederland.

	Marokkaans	Nederlands	Arabisch
<i>thuis</i>			
— man-vrouw	+	—	—
— ouder-kind	+	± ?	—
— vrienden	+	—	—
<i>boodschappen</i>			
— Marokkaanse winkel	+	—	—
— Nederlandse winkel	—	+	—
<i>onderwijs</i>			
— Nederlandse school	±	+	—
— Koranschool	±	—	+
<i>godsdienst</i>	—	—	+
<i>werk</i>	±	+	—
<i>officiële instanties</i>	±	+	—
<i>buitenlandse politieke organisaties</i>	+	±	—

In Tabel 2 wordt een voorbeeld gegeven van de domeinen van taalgebruik van een Marokkaans gezin dat in een buurt in de binnenstad van een van de grote steden in de Randstad woont, met kinderen op een Nederlandse school die ook nog een Koranschool volgen.

Het belang van een analyse in domeinen is dat men zo te weten kan komen wat de communicatieve behoeften van de verschillende gezinsleden zijn, en welke talen de verschillende gezinsleden zouden moeten kennen.

Nauw samenhangend met het onderzoek naar domeinen van taalgebruik is het onderzoek naar de *functie* van een bepaalde taal voor een individu of voor een groep sprekers.

Veel buitenlandse arbeiders zullen in het Nederlands wel eenvoudige mededelingen kunnen overbrengen, maar geen emoties kunnen uitdrukken, of een gesprekssituatie kunnen wijzigen door subtiele stijl-

verschuivingen. Het Nederlands van de buitenlandse arbeider is niet alleen in talig opzicht gesimplificeerd, maar vooral ook functioneel gereduceerd. Functionele reductie gaat veelal gepaard met lexicale en structurele reductie: de woordenschat is beperkt en de grammatica zeer eenvoudig. Nauwkeurig onderzoek is noodzakelijk naar de omstandigheden waarin het functioneel gereduceerde Nederlands expansie ondergaat, bijvoorbeeld wanneer het Nederlands wordt gebruikt om persoonlijke relaties aan te gaan, om gevoelens uit te drukken. Functionele expansie dwingt tot lexicale expansie, mogelijk ook tot structurele.

Taal bezit verschillende functies, die in het proces van taalverwerving niet tegelijk aan bod komen. Ouder onderzoek uitwerkend, onderscheidt Mühlhäusler (1979) zes functies – zes doelen waartoe taal wordt gebruikt – die achtereenvolgens worden verworven naarmate een spreker of een taalgemeenschap een taal meer en meer gaat gebruiken:

1. de *referentiële* functie: door te verwijzen naar de buitentalige werkelijkheid wordt informatie overgedragen;
2. de *directieve* en *integratieve* functie: door gebruikmaking van groetformules, aanspreekvormen, imperatieven, conventionele uitroepen en vragen wordt met anderen contacten gelegd om tot coöperatie te komen;
3. de *expressieve* functie: door uitdrukking van gevoelens maakt men zich aan anderen kenbaar als uniek individu;
4. de *fatische* functie: door gebruikmaking van 'hulphandelingen die de gespreksdeelnemers verrichten om ervoor te zorgen dat de voorwaarden voor een goed verloop van de interactie vervuld zijn en vervuld blijven' (Dik e.a. 1978: 11), door gebruikmaking van conventionele openingen, sluitingen en middelen om beurtwisselingen in het gesprek aan te geven, indien dit gewenst wordt ook door gebruikmaking van taalgebruik dat een groepsidentificerend karakter heeft, wordt het contact tussen spreker en toegesprokene onderhouden;
5. de *metalinguïstische* functie: door gebruikmaking van taal wordt de houding ten opzichte van taalgedrag en taalnormen kenbaar gemaakt;
6. de *poëtische* functie: door middel van grapjes, woordspelingen en bewust toegepaste stijlverschuivingen wordt met de taal gespeeld, zodat het gebruik van taal een doel in zichzelf heeft.

In het kader van dit artikel is het van belang erop te wijzen, dat het overgrote deel van de taalcursussen voor buitenlandse arbeiders uit-

sluitend gericht is op de referentiële functie van taal (zie het artikel van Coumou in deze bundel).

In Berlijn evenwel (Barkowski, e.a. 1978) wordt gewerkt aan een cursus die gericht is op de functies die het Duits voor buitenlandse arbeiders vervult, en zou moeten vervullen, willen ze als volwaardige leden van de taalgemeenschap functioneren. Een volwaardige gesprekspartner moet onder andere de juiste aanspreekvorm en de juiste groeten beheersen en middelen kunnen aanwenden om van een goed verloop van de interactie verzekerd te zijn.

Onderzoeken naar het domein waarin een bepaalde taal wordt gebruikt en de functie van een bepaalde taal, zijn schuchter op gang gekomen. Het onderzoek naar de geheel eigen problematiek van de in Europa geboren generatie, naar taalaanbod en taalvraag, en naar motivatie nog nauwelijks, naar code-switching nog helemaal niet.

Een andere manier om de taalverwerving van het Nederlands voor buitenlandse arbeiders te bestuderen is vanuit het gezichtspunt van de *taalvraag* en het *taalaanbod* (zie het artikel van WTBW 'Krom praten tegen buitenlanders' in deze bundel). De buitenlandse arbeider die slechts op zijn werk een weinig Nederlands hoort en thuis alleen Nederlands opvangt dat hem via de televisie bereikt, zal geringere vorderingen maken dan de buitenlander die regelmatig contacten onderhoudt met Nederlandse bureaus. Het is belangrijk een onderscheid te maken tussen direct en indirect taalaanbod. Het directe taalaanbod is specifiek gericht tot de buitenlandse arbeider; deze bron van taalaanbod is gebed in een bepaalde context en situatie, waardoor voldoende informatie wordt geleverd om tot een correcte interpretatie te komen. Het directe taalaanbod is bovendien veelal simpeler, en daardoor gemakkelijker te begrijpen. Het indirecte taalaanbod wordt tot derden gericht of bereikt de buitenlander via de nieuwsmedia. Dit taalaanbod biedt minder aanknopingspunten om op de juiste wijze geïnterpreteerd te worden. Men mag daarom verwachten, dat deze vorm van taalaanbod een geringe rol speelt in het proces van tweede-taalverwerving. Onder *taalvraag* wordt verstaan datgene wat aan kennis van taal gevraagd wordt. Van een buitenlandse arbeider die als schoonmaker werkt, wordt minder kennis van de Nederlandse taal gevraagd dan van een buitenlandse arbeider die als ober werkzaam is. Naast de aard van het werk bepalen ook andere factoren als de woonsituatie en de gezinssamenstelling de vraag naar de kennis van het Nederlands. Indien op een gemeentehuis een tolk aanwezig is, stellen contacten met de ambtenaren andere eisen aan een buitenlander dan wanneer dit niet het geval is. De taalvraag bepaalt voor een belangrijk deel de fossilisatie, het blijven steken in een bepaald taalbeheersingsniveau na een tijd van ongeveer twee jaar.

De *motivatie* bij het aanleren van een tweede taal is altijd uitermate belangrijk geacht. De houding, de attitude, die men tegenover een taal heeft, bepaalt voor een belangrijk deel het beheersingsniveau van die taal (zie het artikel van WTBW 'De houding van de buitenlandse arbeiders tegenover het Nederlands' in deze bundel). Het maakt erg veel verschil uit voor het uiteindelijke succes van de pogingen om een tweede taal te leren, of men die taal alleen wil kennen voor onmiddellijke praktische doeleinden, zoals boodschappen doen en een baan vinden (*instrumentele motivatie*), of dat men die taal wil leren om met de sprekers van die taal diepgaande contacten te leggen en de cultuur van die sprekers te absorberen (*integratieve motivatie*). Sociaal-psychologisch onderzoek heeft aangetoond dat de tweede soort motivatie tot een veel hoger niveau van beheersing van een tweede taal kan leiden.

Code-switching, het veranderen van taal of van taalvariëteit onder invloed van veranderende situationele factoren, is vooral bestudeerd onder jongere Mexicaanse en Puertoricaanse immigranten in de Verenigde Staten. Uit deze studies blijkt, dat code-switching niet alleen voorkomt bij wijziging in de situationele factoren als aanwezig bij het gesprek, het onderwerp van gesprek, de situatie waarin het gesprek plaatsvindt, het kanaal dat benut wordt — via de telefoon spreekt men anders dan wanneer de toegesprokene aanwezig is —, of de plaats waar en de activiteit waarbinnen het gesprek plaatsvindt, maar ook binnen een gesprek waarbij de situationele factoren niet veranderen.

Een geïntegreerde benadering van domeinen, functies, motivaties, taalaanbod en taalvraag, en code-switching zal ongetwijfeld de studie van het taalgebruik van buitenlandse arbeiders nieuwe impulsen geven. Het zal mogelijk licht kunnen werpen op het proces van accultuur en socialisatie. Tenslotte mag men verwachten dat ook de samenstellers van cursussen voor buitenlandse arbeiders en hun kinderen baat hebben bij functioneel en interactioneel georiënteerde sociolinguïstische studies.